

České státní právo

Ladislav Josef Beran

Idea státního práva v sobě nesla dědictví privilegovaného postavení Čech v někdejší Svaté říši římské, kde byl český panovník (když už se v pozdním středověku a na počátku novověku titul německého krále sotva používal) jediným králem říše. Ale i ve svazku zemí habsburských, tedy od 16. do počátku 18. století, byly české země státem autonomním a výrazně stavovskými konstituovaným a - řečeno pojmem pozdější doby - federálním.

Ve znamení českého historického státního práva začala operovat opozice české šlechty proti změnám v zemské správě upevňováním absolutismu Marií Terezií a Josefem II., jmenovitě proti zrušení stavovské správy českých zemí 1749, proti přeložení důležitých zemských úřadů z Prahy do Vídně, proti spojení české a rakouské dvorní kanceláře a proti ujednocení, modernizaci a centralizaci správy, tedy proti postupné ztrátě charakteru samostatné země. Tento odpor se snažil ukázat svoji souvislost s dřívějším zápasem stavů s panovníkem, opíral se i o vladislavskou ústavu a dokonce i o argumenty české vzpoury 1618-20, a ovšem i o pobělohorské Nové zřízení zemské z r. 1627, které autonomii garantovalo. Byl ovšem, jako celý život šlechty, nadnárodní, bohemistický.

Habsburské země, budoucí Rakouské císařství, se tereziánskými a josefinskými reformami staly územím s téměř jednotnou správou, tři země českého království ztratily politickou souvislost a byl spravovány z Vídně zcela odděleně. Je třeba si uvědomit, že tyto nové poměry, zaváděné osvícenským absolutismem, byly příznivé pro rozvoj tehdy moderního hospodářství, především počátků průmyslu, zatímco záměr šlechty s historickým státním právem směřoval k obnově stavovského státu s feudálními poměry. I v pozdějších proměnách si historické státní právo zachovalo charakter a pověst požadavku konzervativního, ba zpátečnického.

České státní právo se dále stalo důležitým tématem českého národního obrození od zhruba 1780, nyní v chápání měšťanském, ale stále ještě silně ovlivněném postojem šlechty.

Nové aktuálnosti nabylo české státní právo za revolučních událostí roku 1848. Březnovou petici císaři za autonomii a demokratizaci českých zemí koncipovali ještě čeští a němečtí politici vůdci v Praze společně. Odvolávali se v ní právě na „české státní právo“, když požadovali samostatnost a opětné sloučení českých zemí v rámci Rakouska. Další petici ale už sepisovali čeští představitelé sami a vedle autonomie v ní vznesli požadavek vedoucího a privilegovaného postavení českého národa a jazyka v českých zemích. To zapůsobilo na německé smýšlení jako ohrožení státoprávního a společenského postavení druhého národa země, zvláště když postoj vídeňské vlády vzbuzoval dojem, že českým požadavkům může být vyhověno.

Také František Palacký ve své odmítavé odpovědi přípravnému výboru německého sněmu ve Frankfurtu mluví za národ Bohemie (Böhmen), míní ale při tom jen Čechy, o druhém národu v zemi se nezmiňuje, což jen posílilo u německé politiky v Čechách nedůvěru k politice české a obavy z čechizace země a ze ztráty postavení, nejen privilegovaného, nýbrž i rovnoprávného.

Němečtí demokratičtí politikové, v revolučním jaře zápasící především o občanské politické a hospodářské svobody, o autonomii a samosprávu, o zrušení roboty a zbytků nevolnictví, pociťovali náhlou změnu českého politického zaměření na národní požadavky jako zradu demokratizačního zápasu. To ovšem vyvolalo odcizení a jisté nepřátelství. Nebrali při tom v úvahu, že i politický postoj radikálnějších německých kruhů byl, jak vnitrorakousky, tak ve vztahu k celoněmeckým snahám, silně národnostní. Účast českých Němců na přípravách německého frankfurtského parlamentu a volby zástupců obyvatelstva, jichž se Češi neúčastnili, projevovaly snahy a touhy po sloučení s Německem a vyvolávaly pocit ohrožení a nepřátelství na straně české, obavy z ovládnutí nadměrnou velikostí a silou budoucího, snad sloučeného Německa.

Zasedání Říšského sněmu v Kroměříži potom na podzim a v zimě nesledovalo cíle žádné z obou národnostních politik, nýbrž se snažilo o zmírnění nebo odstranění národnostních napětí. Návrh ústavy kroměřížského sněmu 1848/49, na kterém spolupracoval Palacký a schvaloval jej, počítá s rozdělením monarchie na osm národních skupin zemí. Operoval opravdu národnostně, tedy německá území českých zemí připojuje k německé skupině, českou omezuje na území s českým obyvatelstvem a spojuje s ním Slovensko. Tato „česká země“ vypadala tedy zeměpisně

téměř shodně s „druhou republikou“ po Mnichovské dohodě 1938. Kdyby se byla kroměřížská ústava uskutečnila, zůstaly by české země s největší pravděpodobností národnostně rozdělené a „sudetská otázka“ by nikdy nevyvstala. Zřídka se ovšem požadavku českého státního práva, které chce zachovat celistvost a nedělitelnost území českého království, splňuje zato spojení jeho zemí a vládu českého národa na vlastním území (který považuje se slovenským za jeden).

Dřívější obavy obou národností se ukázaly na obou stranách zatím jako liché, ze sloučeného Německa nebylo, stejně jako z obnoveného autonomního českého soustátí, nic, místo obávaného ovládnutí druhou stranou sklidily obnovený absolutismus. Ten však trval jen deset let, a v následující liberální epoše se národnostní boj mohl zase rozhořet.

Dříve zastávala feudálně pojatý program českého státního práva šlechta, pod vedením Palackého přivlastnila si jej i česká měšťanská politika; společně je Češi pojímali, ještě pod značným vlivem aristokratických představ, jako způsob vlády ve stavovsky ustavených třech českých zemích, právo autonomně vládnoucích stavů vůči panovníkovi. České státní právo se tak přeměnilo z požadavku obnovení stavovsko šlechtického uspořádání monarchie ve smíšený šlechticko-měšťanský program, s více méně protirakouským laděním národní, do značné míry nacionální politiky.

Česká politika usilovala státním právem o obnovení spojení zemí koruny české do samosprávného soustátí, o výsadní („prvorozenecké“) postavení české národnosti v tomto státě, o českou úřední řeč (tzn. povinnou dvojjazyčnost na celém území, i v německých oblastech), rozsáhlé kompetence zemských sněmů, především ale centrálních orgánů českých (které by spravovaly všechny tři země království a musely by nyní opět vzniknout). Pro české Němce by uskutečnění takového zřízení znamenalo politické oddělení od vídeňského centra a od německého živlu alpských zemí a minoritní postavení v českém soustátí. Bylo nezbytné počítat naprosto samozřejmě s jejich nejúpornějším odporem, který se díky jejich spojení s ostatními Němci Předlitavska, díky jejich pozicím ve Vídni a díky jejich politickému vedoucímu postavení v zemi (v důsledku tehdejšího volebního systému podle zámožnosti) musel setkat s úspěchem, alespoň obranným, ústupovým.

Odmítavý postoj českých Němců byl ještě posílen výsledky prohrané války s Pruskem 1866, jimiž byly části Rakouska, které doposud patřily k Německému svazu, tedy české a alpské země, z něho vyloučeny. Čeští Němci tak byli politicky zcela odloučeni od Německa; politicky a psychologicky se pak v zájmu své německé identity tím více cítili Rakušany a opět o značný stupeň méně Bohemci (Böhmen), a tím odmítavěji se stavěli vůči českému státnímu právu, jež jim chtělo rakouskou identitu podstatně oslabit a učinit z nich národnostní menšinu. Kromě toho se museli obávat, že by se Češi se státním právem prosadili také povinnou dvojjazyčnost úřadů v celé zemi, i v německých oblastech, což by znamenalo dalekosáhlé vyloučení německého úřednictva a určité celkové oslabení domovských pocitů.

Český požadavek rovnosti obou jazyků na celém území nechtěl vidět jejich reálnou nerovnost: pro Němce znamenala znalost češtiny oběť v zájmu poměrů v malé zemi či v regionu, Čechovi otvírala němčina komunikaci a tím i možnost uplatnění nejen v rozsáhlém Rakousku a Německu, koncem 19. století se stávala i jazykem světovým.

Zvláště vyhraněně s historickým státním právem vystupovalo české politické vedení během zápasu o zemské vyrovnání po úspěchu uherském (zřízení dvojité monarchie se samostatným velkým Uherskem), dosaženém 1867 proti českému odmítání, bez české účasti a pomocí politických úskoků vlády. O to důrazněji požadovali nyní Češi vyrovnání podle příkladu uherského, což znamenalo zřízení české říše v rámci Rakouska s vládnoucím českým národem. Když po řadě vyjednávání o realističtější formě českého vyrovnání v letech 1867 až 1871 s řadou nadějných fází a vyvrcholením v ujednání o „fundamentálních člancích“ (které by hlavní požadavky českého státního práva uskutečnily) z vyrovnání díky soustředěnému odporu Němců (především z českých zemí) a Maďarů přece jen sešlo, znamenalo to pro českou politiku krutou frustraci, na niž odpověděla mnohaletým bojkotem Říšského sněmu (do 1878, Moravané do 1873). Toto zásadní zklamání vlastně uvedlo do chodu dlouhodobý proces odpoutávání se Čechů od Rakouska, i Palacký se tehdy zřekl austroslavismu.

Z realistického hlediska bylo ale zklamání předvídatelné, s německým odporem se muselo počítat, a při tehdejších mocenských pozicích českých Němců i s jeho úspěchem. Šedesátá a sedmdesátá léta byla dobou vlády německých liberálů (měli silnou většinu v Říšském sněmu a

stavěli z velké části vládu), mezi nimi měli němečtí politikové z českých zemí velmi silné pozice, mnoho z nich zaujímal důležité místa ve vídeňských centrálních orgánech.

Že nová ústava 1867 ustanovovala rovnost národností v rakouské části říše (činil to už vlastně i „říjnový diplom“ 1861), nevzbuzovalo u Čechů pro jejich zápas o státní právo téměř žádný dojem. Radikálnější část české politiky nesledovala formální rovnostářský federalismus; její vůdčí ideou byl nárok českého státního práva na národní nadvládu v zemích koruny české.

Je s podivem, že české vedení se vzdor objektivním danostem oddávalo iluzím o nekompromisním vítězství svého požadavku. Nelze přitom zapomínat, že se nesrovnával ani s představami ostatních federalistů v říši: ani těch, kteří požadovali autonomii zemí, protože prosazoval výsadní postavení (požadovaného) českého soustátí, a rovněž ne federalistů etnických, protože chtěl pod českou nadvládu postavit třetinu obyvatelstva německého českých zemí. Také zástupci Moravy se vůči českému státnímu právu chovali velmi zdrženlivě, ba odmítavě (nejen díky německé většině v zemském sněmu), dlouho se bránili podřízenosti Praze. V případě tehdy převážně německého Slezska nedošlo k přijetí požadavku českého státního práva nikdy.

Hlavní překážkou, aby se český státoprávní požadavek uplatnil jako reálný politický program, byla skutečnost, že za ním po celou dobu stála pouze česká politika, zatímco v pojetí Němců českých zemí, zvláště v rannějších dobách onoho období politicky mnohem silnějších, bylo proti jejich zájmům. Čeští politikové nebrali povětšinou na Němce ohled, jako by státní právo chtěli prosadit proti jejich vůli. Český národně (bez ohledu na realitu) pojaté české země byly v chápání české státoprávní politiky jeden a nedělitelný stát, což znamenalo včlenění Němců, kteří se ale rozhodně nechtěli stát menšinou. Územně etnické rozdělení, o něž se neustále zasazovali Němci, nechtěli naproti tomu připustit Česi, právě ve smyslu historického státního práva, ze kterého vyvozovali požadavek zachování územní celistvosti. Situace byla tedy bezvýchodná.

V následujících třech desetiletích česká politika na aktuální realizaci historického státního práva rezignovala; omezovala se na jazykový zápas, který se až do konce století odehrával se značnou dramatickostí. Státoprávní požadavky nebyly přitom zapomenuty, zůstaly jen odsunutým cílem. Politicky se za státní právo postavili i mladočeši a v budoucnosti i některé z dalších (později vzniklých) českých stran. Ani v době pluralitní české politiky po porážce staročechů 1890 neztratilo státní právo přední politický význam.

U mladočechů je možno konstatovat další změnu ve významu českého státního práva. Původně základ zemských feudálních práv, u staročechů nástroj konzervativního nacionalismu, u mladočechů se nyní cílem stal občansky egalitární, jazykově homogenní český národní stát. Státní právo bylo tedy v jejich pojetí výrazem moderního nacionalismu.

Na konci století se politicko-národnostní postoje u obou národů v zemi diferencují do celého spektra, od realistických po nacionalistické. Nacionalistické nálady se projeví na příklad v ideologii státoprávní strany, sice malé, ale značně aktivní, i větší strany národně sociální (která byla zároveň nacionální hrází proti sílící sociální demokracii) a v radikálním křídle mladočechů. Integrovaný nacionalismus, šovinismus, často spojený s nekritickým slovanofilstvím byly na české straně dosti silné, stejně jako odpovídající proudy u Němců. Celkově bylo možno v Rakousku té doby prožívat všeobecný sklon k extrémním postojům, neúměrné reakce partnerů na jednání protivníka, iracionalitu. Do veřejného a politického života vstupovalo dělnictvo, ve středních vrstvách se stupňovaly nacionalistické nálady. I když většina obyvatelstva přesto volila nacionálně umírněné strany, naděje na národnostní vyrovnání se prakticky neukazovaly.

Jako významný národnostně politický impuls, bohužel ale ne v praxi účinný, je třeba hodnotit Brněnský národnostní program 7. sjezdu Sociálně demokratické dělnické strany Rakouska 1899, který požadoval, aby Rakousko přeměněno v demokratický mnohonárodnostní spolkový stát, aby byly utvořeny samosprávné národnostní obvody, aby obvody téže národnosti tvořily národně jednotný svaz, který by své národní záležitosti autonomně spravoval, aby práva národnostních menšin řídil zvláštní zákon, aby národy byly rovnoprávné (to už zaručovala platná ústava), aby nebyl zaveden žádný státní jazyk (ten v Rakousku neexistoval, ale vyžadovali jej němečtí nacionalisté).

Také česká sociální demokracie se na přelomu staletí vyjadřovala podobně, tedy ve prospěch

národního rozdělení českých zemí, tak v programatickém prohlášení z 30. března 1897 „proti vyhrabávání ztrouchnivělých historických privilegií a dokumentů“ a tím ve prospěch úprav podle současné národnostní situace. I E. Beneš psal ve své disertační práci (ve Francii) ještě roku 1908: „Skutečně je smíření obou národů možné, jen když se oba budou těšit dokonalé autonomie. Musí být jeden od druhého oddělen.“ Lze tak v té době u realistické politiky konstatovat odvrát od státoprávních požadavků ve prospěch některé formy národnostního rozdělení země.

V politice pozitivistů bylo české státní právo podrobena zásadní kritice a jako politický cíl opuštěno. Na rozdíl od státoprávního boje, který Čechy z celoříšské politiky vylučoval, dávali pozitivisté přednost zápasu o podíl na vlivu a moci v celé říši.

Podobný postoj zaujímá i Karel Kramář, když se snaží svým významným (i když nakonec opět neúčinným) moderním předefinováním českého státního práva ve svých publikacích kolem poloviny devadesátých let překonat jeho neprosaditelnost. Charakterizuje české státní právo výhradně jako smlouvu o vztahu zemí koruny české k habsburské dynastii a k jejím ostatním zemím, která českému soustátí jako státoprávní jednotě zaručuje samostatnost a suverenitu. Autor, ač tehdejší mluvčí radikálnějšího křídla mladočechů, rozvíjí pozitivisticky a se zřejmým optimismem vyhlídky restituace státního práva, bude-li, jako formální politický rámec, svými realizátory naplněna duchem a praxí zdravého pokroku a rozvoje demokracie a svobodného hospodářství. Kramář se výslovně obrací na vůdčí kruhy Čechů a Němců českých zemí a vyzývá je ke společné práci na tomto projektu, který přinese oběma národnostem českých zemí hospodářský i kulturní rozkvět. Starý požadavek českého „prvorozenectví“ autor, bezpochyby pro Němce naprosto odpuzující, ale též neslučitelný s moderním demokratickým myšlením, pomíjí. I pro celé předlitavské soustátí bude podle něho ustavení státoprávní jednoty a samostatnosti českých zemí znamenat přínos a pokrok ve federalizaci, což znamená i jeho celkový rozvoj. Centralizace, která zde stále hraje nadměrnou roli, je podle něho brzdou rozvoje hospodářství. Kramář to dokládá příkladem současné Německé říše, která za svůj dynamický rozmach vděčí vyváženému federálnímu zřízení, tedy decentralizaci a značné autonomii jednotlivých zemí.

Zcela bez zábran vyslovili politickou bezvýhodnost a nesmyslnost státoprávního boje bez spolupráce Němců českých zemí až realisté devadesátých let (Masaryk, Kaizl). Masaryk označil české státoprávní požadavky za „historickou romantiku“. Český stát s celým jeho německým obyvatelstvem, které by bylo vůči němu nepřátelské, viděli jako nemyslitelný. Masaryk formuloval 1896: „Nejsme tak naivní, abychom věřili, že by se mohl samostatný český stát vedle Německa udržet, kdyby se jeho německé obyvatelstvo cítilo po delší čas nespokojené.“

V březnu 1900 založil Masaryk Českou stranu realistů, která měla v tomto smyslu v programu etnické rozdělení českých zemí, ať teritoriální nebo personální. České státní právo jakožto utopii odmítala a vystupovala ve prospěch národnostního správního rozdělení českých zemí.

Vzdor všem realistickým i konstruktivním impulsům k celkovému sblížení stanovisek nedošlo, naopak národnostní napětí se na přelomu staletí zvyšovalo. Z podnětu vlády byly uspořádány rozhovory a konference politiků obou národností k dosažení národnostního vyrovnání v českých zemích, 1899 misterským předsedou Taaffem a 1900-1903 ministerským předsedou Körberem. Jednání několikrát dospěla k nadějným kompromisům, dohoda se někdy zdála už na dohled. Celá jednání spěla k národnostnímu rozdělení zemí, šlo o to, jak bude kulturně a politicky realizováno. V podstatě ale vládlo mezi oběma stranami tolik vzájemné nedůvěry, že žádná nikdy nedospěla k odhodlání na dojednané podmínky definitivně přistoupit, ač se většinou jednalo o realistické politiky, jejichž nacionální postoje byly umírněné a ochotné ke kompromisům, a na řešení jim záleželo. Státoprávní požadavky působily stále ještě v postojích mnohých českých politiků a byly tak na překážku dohody, i když od nich vcelku ustoupili. Státoprávní nároky na přednostní postavení Čechů, i když zde už třeba nevyslovené, živily také nedůvěru německých zástupců, která jim bránila na dohody přistoupit. Podobný osud měl poslední pokus tohoto druhu podniknutý ministerským předsedou Stürgkhem v únoru 1914.

Určitou cestu smírného rozdělení při zachování celistvosti země ukazovalo moravské vyrovnání (1905), tedy správní a právní rozdělení obyvatelstva zřízením národních katastrů a podle nich individuálně oddělených voleb a hlasování. Do důsledku provedené by toto vyrovnání muselo přinést národní rozdělení správních úřadů a veřejných rozpočtů a úplnou rovnoprávnost obou

jazyků. Na straně české politiky ale moravské vyrovnání mnoho přívrženců nenašlo, nepřinášelo Čechům žádné výsadní postavení. Jako řešení si ho vážila a dodnes váží hlavně jen strana německá.

Státní právo mělo houževnatý život. V posledních předválečných letech, po všech politických neúspěších, v době neplodné a bezvýhodné politiky na všech stranách, lze v českém táboře konstatovat opětné zesílení státoprávních tendencí, což se zřejmě projevilo i ve změně postoje T. Masaryka. Jeho celkový postoj až do odchodu do exilu vyvolával dojem, že mu jde víc o národně-kulturní a etický realismus než o stát, a že v případě osamostatnění se německých území vzdá. V té souvislosti ho před jeho odchodem zapříisahali státoprávně přesvědčení politici, aby si přece jen osvojil postoje historického státního práva (tzn. historické hranice). Jak se pak ukázalo, svůj dosavadní realismus zcela opustil a řídil se pak těmito výzvami, když založil nedílný český národní stát proti vůli německého obyvatelstva.

České historické státní právo, v ranější, značně germanizované Rakouské říši zářná politická idea, se v praktické politice národnostního zápasu projevilo spíše jako překážka dohody, míru a vyrovnání. Neospravedlňuje je ani analogie s uskutečněnou maďarskou nadvládou v uherské části monarchie, která už ve své době naprosto nebyla žádoucí, ani z hlediska tehdy uznávaných lidských práv. Kritérium rovnosti národností na všech územích není žádnou anachronickou projekcí z dneška; byla při jednáních roku 1848, ale nakonec i už od osvícenství samozřejmým demokratizačním požadavkem doby; cíle české politiky spojené s historickým státním právem s národní nadvládou v zemi je ignorovaly.

Je podivuhodné, a pro postoj moderního národa sotva obhajitelné, že pro většinu českých publikací a jiných projevů národního smýšlení je v pohledu na dvojnárodní minulost našich zemí české výsadní postavení a česká nadvláda, tedy dědictví předků.

Tento článek byl uveřejněn na www.cs-magazin.com v březnu 2007

Na www.dienst-der-versoehnung.de přetištěno s povolením